

الگوسازی مواجهه حوزه‌های علمیه با فضای مجازی به ابتدای سیره امام رضا علیه السلام در مناظرات تحمیلی مأمون عباسی

نویسنده: سید ابوالفضل حسینی پور (ایران)^۱

پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۱۱

دریافت: ۱۳۹۶/۰۶/۰۷

چکیده

دستیابی به الگوی مشخص در مواجهه با پدیده‌های نوظهور- همواره- یکی از دغدغه‌های حوزه‌های علمیه بوده است که امروزه یکی از این پدیده‌ها فضای مجازی است؛ در این میان، از بهترین راه‌ها برای دستیابی به نحوه مواجهه صحیح با فضای مجازی را می‌توان از سیره ائمه معصومین علیهم السلام الگوگیری کرد. با بررسی زمان اهل بیت علیهم السلام می‌توان برهه‌هایی شبیه به این برهه را پیدا کرد و از عملکرد ایشان راه‌حل مناسبی برای این زمان پیدا کرد. مناظرات تحمیلی امام رضا علیه السلام در دربار مأمون عباسی از برهه‌هایی است که می‌تواند برای این موضوع راهگشا باشد. حضرت با برخورد مناسبی که با این پیشامد داشتند، توانستند این مناظرات را به درستی مدیریت کنند؛ به طوری که مأمون، ادامه مناظرات را به ضرر خود دید. بنابراین نحوه مواجهه و مدیریت حضرت در مناظرات می‌تواند الگویی برای حوزه‌های علمیه در مواجهه با فضای مجازی نیز باشد؛ به نحوی که فضای مجازی را از تهدید به فرصت تبدیل کند.

واژگان کلیدی: سیره مناظراتی امام رضا علیه السلام، حوزه‌های علمیه، فضای مجازی

---

۱. کارشناس کلام اسلامی، گروه کلام اسلامی، مرکز تخصصی علم کلام، مؤسسه امام صادق علیه السلام،

قم، ایران، hoseinipoor313@gmail.com

مقدمه

در عصر معاصر، آرای متفاوتی در مواجهه جامعه دینی با فضای مجازی وجود دارد؛ عده‌ای فضای مجازی را لازمه زندگی عصر نوین می‌دانند و معتقدند باید مدرنیته را با تمام شئون آن پذیرفت که ارتباطات مدرن و فضاهاى مجازی نیز از بارزترین این شئون است.

دقت در ادبیات برخی از این قائلین، نوعی وادادگی فرهنگی را القا می‌کند؛ آنها با آوردن مثال‌هایی، سعی می‌کنند مقاومت فرهنگی را عبث جلوه داده و تسلیم شدن در برابر فرهنگ تحمیلی غرب را معقولانه‌ترین روش بدانند. در طرف مقابل، عده‌ای فضای مجازی را فضایی مسموم و وسیله‌ای برای استعمار نوین می‌دانند (زین العابدین، ۱۳۹۴: ۱۲۳-۱۲۲) و با آوردن مثال‌هایی، ضررهای فضای مجازی را بر می‌شمرند و فضای مجازی را توطئه‌ای برای استعمار فرهنگی غرب می‌دانند. بسیاری از طرفداران این گروه، کنار گذاشتن و دوری مطلق و یا بسیار محدود فضای مجازی را تنها راه در امان ماندن از این پدیده می‌دانند.

در این فضا حوزه علمیه به عنوان یکی از مهم‌ترین نقش آفرینان فضای فرهنگی، به دنبال یک راه‌حل علمیماتی واقعی است؛ لذا سؤال اصلی این پژوهش این است که آیا می‌توان با استفاده از سیره اهل بیت علیهم‌السلام راه‌حل مناسبی در برابر این پدیده استخراج نمود و آیا اهل بیت علیهم‌السلام در طول ۲۵۰ سال حضورشان، شبیه چنین مشکلی داشته‌اند و اگر بوده، عکس العمل ایشان چه بوده است؟

به نظر می‌رسد جهت پاسخ به این سؤال راهبردی، بررسی روش امام رضا علیه‌السلام در مناظرات می‌تواند الگویی مناسب برای این زمان باشد. مناظراتی که علاوه بر غنای محتوایی، جلوه‌هایی از تعامل و رفتارهای حضرت را در بردارد؛ لذا در این مقاله سعی می‌شود شاخص‌های رفتاری حضرت در مواجهه با مناظرات استخراج شود و از آن الگویی مناسب برای مواجهه حوزه‌های علمیه با فضای مجازی ارائه شود.

وضعیت فرهنگی عصر امام رضا علیه السلام

عصر امام رضا علیه السلام طوفانی‌ترین عصر فکری برای مکتب تشیع بوده است. کیفیت شهادت امام موسی بن جعفر علیه السلام و شبهه‌پراکنی برخی، زمینه پیدایش و رشد فرقه واقفیه را میان شیعیان به وجود آورد.

از طرف دیگر، فعالیت مترجمان و ترجمه آثار یونانی که از پایان عصر بنی امیه شروع شده بود، اثر کرده و افکار انحرافی آنها در جامعه اسلامی رسوخ یافته است. آزادی سیاسی نیز همراه با کار فرهنگی که با تضعیف بنی امیه و ابتدای روی کار آمدن بنی عباس در جامعه شروع شده بود، نتایج خود را به بار آورده بود. (ربانی گلپایگانی، ۱۳۹۲: ۹۰-۸۹)

مأمون که شخصیتی عقل‌گرا و معتزلی از خود به نمایش گذاشته بود، برای آشفته‌تر کردن جو فکری جامعه از فرقه‌های کلامی غیر مسلمان نیز کمک می‌گرفت. (مرتضوی، ۱۳۷۵: ۲۱۲)

یکی از اقدامات وی تشکیل جلسات مناظره جهت تخریب جایگاه معنوی و علمی امام بود؛ هر چند حضرت تا قبل از ورود اجباری به دربار مأمون مناظرات زیادی با نحله‌های گوناگون داشتند، اما این مناظرات نه برای آشکار شدن حق، بلکه به تصریح خود مأمون، برای شکست امام در مناظرات در نظر گرفته شده بود؛ (صدوق، ۱۳۷۹، ج: ۱، ۱۷۹) لذا مأمون در صدد بود با شکست حضرت در مناظرات، بهره‌برداری‌های فراوانی از لحاظ سیاسی و فکری برای خود داشته باشد.

در چنین وضعیتی، پرسش اصلی این تحقیق عبارت است از اینکه امام رضا علیه السلام چگونه با این رویداد مواجه شدند؟

تحلیل روش امام رضا علیه السلام در مواجهه با مناظرات تحمیلی

با توصیفات انجام شده در بخش قبل، اگر حضرت رضا علیه السلام در برابر تشکیل جلسات مناظره مقاومت می‌کردند، سبب منزوی شدن ایشان و مقدمه بهره‌برداری‌های خصمانه مأمون می‌شد.

بر این اساس، حضرت با درک صحیح از شرایط موجود سعی در تغییر وضعیت به نفع خود کردند؛ لذا با توجه به وضع نامطلوب موجود، سعی کردند در این عرصه حرکت فعالانه داشته باشند. همچنین با انگیزه و جدیت پا به عرصه مناظرات گذاشتند و میدانی که برای تهدید ایشان تدارک دیده بود، به میدان تبلیغ اهداف خودشان تبدیل کردند.

این بیان به نوفلی - از نزدیکان حضرت - قبل از مناظره معروف مرو، نشان از جدیت نسبت مناظرات و تصمیم به عوض کردن فضا به نفع خود دارد:

هنگامی یهودیان، مسیحیان، صابان، زرتشتیان و رومیان را با منطق خودشان شکست دهم، مأمون در می‌یابد جایگاهی که او بر آن تکیه زده سزاوار وی نیست و وی را از تشکیل جلسات مناظره پشیمان خواهد کرد. (صدوق، ۱۳۷۹، ج: ۱، ۱۵۶)

به طور کلی، حضرت در مناظرات ضمن برقراری ارتباط با بزرگان ادیان و مذاهب گوناگون، استدلال آنها را باطل کرده و حقانیت اسلام و ولایت را ثابت می‌نمودند.

(مدرسی، ۱۳۷۲: ۲۶۳ و ۲۵۱)

نمونه‌ای از این شگرد را می‌توان در مناظره با عمران صابی پیدا کرد. عمران صابی همان فردی است که در همان مجلس و در مقابل مأمون، مسلمان شد و مورد تفقد حضرت قرار گرفت و وی را مأمور صدقات بلخ کرد.

در تاریخ چنین آمده است:

عمران که در علوم عقلی تبحر زیادی داشت، بعد از مسلمان شدن به پرسش‌ها و شبهات دینی مردم پاسخ می‌داد؛ (طبرسی، ۱۴۹۱، ج ۲: ۴۵۱) لذا نیرویی که با هزینه فراوان برای شکست حضرت آورده شده بود، با تدبیر صحیح به نیرویی خودی و کارآمد تبدیل شد و این به معنای تبدیل تهدید فرهنگی به فرصت فرهنگی است. همین حرکت‌های امام باعث شد مأمون حيله‌اش را به ضرر خود بداند و از تصمیم خود پشیمان شود و حتی تصمیم به شهادت ایشان بگیرد. (جعفر مرتضی عاملی، ۱۴۱۶: ۳۷۶)

بیان این نکته نیز لازم است که موفقیت حضرت در گرو داشتن دو عنصر اخلاق و نیازسنجی مخاطب بود که در مناظراتشان به نحو احسن رعایت می‌کردند. (حسینی‌پور، ۱۳۸۶: ۱۱۱-۸۱)

به عنوان مثال؛ نه تنها به زبان مخاطبان صحبت می‌کردند، بلکه حتی فصیح‌ترین جملات آن گویش را نیز به کار می‌بردند؛ هم‌چنان که در مناظره بزرگ مرو که سران ادیان و مذاهب مختلف جمع شده بودند، این اصل دارای نمود چشمگیری بود. حضرت نه تنها به گویش افراد مناظره کننده سخن می‌گفتند؛ بلکه کتاب دینی آنها را نیز با لهجه خودشان می‌خواندند؛ مانند خواندن تورات که حضرت به گونه‌ای تلاوت نمودند که یهودی با شنیدن تلاوت و صوت آن حضرت در احساسات خود غرق شد و جسم خود را به راست و چپ حرکت می‌داد. (صدوق، ۱۳۷۹، ج ۱: ۱۵۹)

این ویژگی حضرت را اباصلت هروی چنین نقل می‌کند:

«كان الرضا يُكَلِّمُ الناسَ بِلُغَاتِهِمْ وكان والله افصح الناس واعلمهم بكل لسانٍ ولغةٍ»؛ حضرت رضا با مردم به زبان خودشان سخن می‌گفت، به خدا سوگند او فصیح‌ترین مردم و داناترین آنان به هر زبان و لغت بود. (طبرسی، ۱۳۸۹: ۳۳۲)

روش‌های سنجیده حضرت به گونه‌ای بود که توانستند مناظرات را مدیریت کنند و تهدید سوء استفاده مأمون از شخصیت خود را به فرصتی برای تعامل و گفتگو با ادیان و مکاتب مختلف تبدیل کنند.

در همین ارتباط، علامه عسکری معتقد است مناظرات امام رضا علیه السلام به گونه‌ای مؤثر و به نفع مکتب ولایت شد که امامان بعد ایشان به ابن الرضا معروف شدند و امامت اهل بیت علیهم السلام بیش از پیش تثبیت شد. (عسکری، ۱۳۹۱، ج ۲: ۱۹۲)

تطبیق روش امام رضا علیه السلام بر مواجهه با فضای مجازی

به نظر می‌رسد با بررسی روش مواجهه حضرت با مناظرات در دربار مأمون، می‌توان الگوی مناسبی برای حوزه‌های علمیه در مواجهه با فضای مجازی پیدا کرد که قرائن این مدعا نیز به شرح زیر است:

- مأمون مناظرات را برای شکستن وجهه معنوی امام ترتیب داده بود؛ در این زمان نیز دشمنان، فضای مجازی را وسیله‌ای برای تهدید دین در نظر گرفته‌اند.
- حضرت چاره‌ای جز ورود به مناظرات نداشتند؛ در این زمان نیز تلاش برای جلوگیری از ورود مردم به خصوص جوانان به این عرصه بیهوده است، پس باید کار فکری دیگری کرد.
- حضرت با عملکرد عالمانه، عرصه مناظرات را تبدیل به فرصت تبلیغ دین کردند؛ در این زمان نیز تنها راه، پذیرش شرایط موجود و حضور فعالانه برای تغییر تهدید به فرصت است.

بنابراین، لازم است حوزه‌های علمیه به طور فراگیر و با سرعت این واقعیت را پذیرفته و به گونه‌ای برنامه‌ریزی کنند که این تهدید به فرصت تبدیل شود؛ البته تحقق این مطلب در گرو حضور فعالانه و هوشمندانه حوزه‌های علمیه در این فضا است. به بیان دیگر، هر طلبه و استاد و اندیشه‌ور حوزوی خود را موظف بداند در

این عرصه حضور داشته باشد و نقشی اساسی ایفا کند که این نقش در دو حوزه سلبی و ایجابی قابل بررسی است:

- نقش ایجابی به این معناست که حوزویان با درک شرایط زمان و مخاطب، تولید محتوا داشته باشند و این‌گونه نباشد که تنها در حالت دفاع، شبهات را پاسخ دهند؛ بلکه همسان با روش مناظراتی امام رضا علیه السلام به تبلیغ مکتب اسلام و تشیع پردازند و فرهنگ غرب و شرق را عالمانه بررسی نقد کنند.
- نقش سلبی به این معناست که حوزویان باید هجمه‌های اعتقادی و اجتماعی را پاسخ دهند و شبهه‌ای در عرصه فضای مجازی بی‌پاسخ بماند؛ بلکه می‌توان این فضا را در اندک زمانی به نفع اسلام و دیانت تغییر داد و عرصه جدیدی برای تبلیغ اسلام ناب و معارف اهل بیت علیهم السلام باز نمود.

تجربه‌هایی از حضور فعالانه در فضای مجازی نشان می‌دهد تأثیرگذاری آن به اندازه‌ای بوده که دشمنان را نگران و آنها را مجبور به انفعال کرده است؛ مانند فیلم «محمد رسول الله» به کارگردانی مجید مجیدی که در یوتیوب در مدت زمان کوتاهی، بیش از پانصد هزار بار دانلود شد و همین امر باعث شد دامنه این فیلم را از دسترس خارج کنند. (<http://www.mizanonline.ir/fa/news/91285>)

این روند اگر در سطح وسیعی صورت گیرد، نوید تحولی جدید خواهد بود و می‌توان ادعا کرد فضای مجازی از یک تهدید فرهنگی به فرصتی فرهنگی تبدیل شده است؛ پس باید توجه داشت هر چند راه‌اندازی اینترنت ملی که در این زمان مورد بحث و گفتگو است، می‌تواند روند هجمه‌ها و تهدیدات را در فضای مجازی تا حد زیادی کنترل کند، اما اگر شبهات و سؤالات در این فضا جواب داده نشود، این پیام را به مخاطب القا می‌کند که نظام و حوزه‌های علمیه از سر استیصال و عدم

توانایی جواب به پرسش‌ها و نیازهای جوانان، ناگزیر به راه‌اندازی اینترنت ملی شده و این به معنای شکست در جبهه نبرد فرهنگی است.

بر این اساس، ورود جدی حوزویان به عرصه فضای مجازی علاوه بر پاسخگویی و تبلیغ، می‌تواند همانند مناظرات امام رضا علیه السلام دارای اثرهای تعاملی نیز باشد؛ زیرا بسیاری از مخاطبان فضای مجازی، نخبگان و خواص جامعه هستند.

از طرفی، اگر ارتباط حوزویان به صورت سازنده و هدفمند باشد، زمینه‌ساز تحولات جدیدی در دانشگاه و حوزه علمیه و به دنبال آن علوم انسانی است؛ چرا که طرح مباحث و اشکالاتی که در این فضا صورت می‌گیرد، حوزویان را به تلاش برای جواب و تولید محتوا و این دارد و این خود، عرصه‌های جدیدی برای حوزویان خواهد گشود.

به طور کلی پیشرفت علوم در پی اشکال و جواب بوده است؛ هم‌چنان که شهید مطهری پیشرفت علم فلسفه را مرهون اشکال‌های متکلمین می‌داند:

متکلمین در بسیاری از مسائل فلسفه خیلی ناخن می‌زده‌اند و به فلاسفه

اشکال می‌کرده‌اند. متکلمین یک سلسله مسائلی را طرح کردند که راهی

برای مسائل جدید فلسفی گشوده است. (مطهری، ۱۳۷۹، ج ۹: ۶۰)

مطلب دیگر آن‌که حضور حوزویان در فضای مجازی باید سنجیده و عالمانه

باشد؛ چرا که فضای مجازی همان‌گونه که برای دیگران آسیب‌هایی داشته، می‌تواند

برای حوزویان نیز آسیب‌زا باشد. (ر. ک: جهانگیر، ۱۳۸۱: ۲۴۲-۲۳۸)

از جمله این آسیب‌ها می‌توان به افراط حضور در فضای مجازی و غافل ماندن

از دیگر عرصه‌ها و یا منحرف شدن و انفعال در برابر شبهات، اشاره کرد که نیازمند

برنامه‌ریزی و استفاده از علم و تجربه افراد آگاه است.

به تعبیر مقام معظم رهبری:

فضای مجازی یک تهدید و دو فرصت است؛ یک تهدید است از این جهت که وسیله‌ای برای شبهه‌پراکنی معاندین شده و دو فرصت است از این جهت که اولاً به شبهات رایج در جامعه می‌توان آگاهی یافت و ثانیاً این فضا را برای رفع شبهات به خدمت گرفت؛ پس باید با برنامه‌ریزی، حداکثر استفاده را از این دو فرصت برد. (خط حزب الله، ۱/۱۳۸۶)

نتیجه‌گیری

رفتار امام رضا علیه السلام در مناظراتی که در دربار مأمون برگزار شد، برای این زمان راهگشا است. در این زمان حوزه‌های علمیه باید همچون حضرت، شرایط وضع موجود را بپذیرند و سپس با حضور فعالانه در این عرصه، سعی در تغییر آن به نفع جریان دینی داشته باشند؛ لذا لازم است هر دانش‌پژوه حوزوی خود را موظف بداند در عرصه فضای مجازی حضور داشته باشد و با ابتکارهایی که دارند، عرصه تبلیغی جدیدی بگشایند. به نظر می‌رسد این امر در مدتی اندک می‌تواند ثمرات زیادی به همراه داشته باشد.

فهرست منابع

۱. طبرسی، أحمد بن علی (۱۴۹۱). الإحتجاج علی أهل اللجاج. بتصحيح محمد باقر خراسان. مشهد: نشر مرتضی.
۲. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۹). إعلام الوری بأعلام الهدی. چاپ ۳. تهران: نشر اسلامیه.
۳. جعفر مرتضی عاملی (۱۴۱۶). الحیاة السیاسیة للإمام الرضا علیه السلام. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۴. جهانگیر، عیسی (۱۳۸۱). شیعه در فضای سایبری. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۵. حسینی‌پور، سید ابوالفضل (۱۳۸۶). روش‌شناسی مناظرات امام رضا علیه السلام. مجموعه مقالات نخستین همایش جلوه‌های معرفتی در مناظرات و بیانات رضوی. زنجان: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۶. ربانی گلپایگانی، علی (۱۳۹۲). درآمدی بر شیعه‌شناسی. چاپ ۳. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله.
۷. زین‌العابدین، یوسف (۱۳۹۴). فضای مجازی و تحولات جغرافیای سیاسی. تهران: انتشارات انتخاب.
۸. صدوق (۱۳۷۹). عیون أخبار الرضا. تهران: نشر جهان.
۹. عسکری، سید مرتضی (۱۳۹۱). نقش ائمه در احیای دین. تهران: مرکز فرهنگی انتشارات منیر.
۱۰. مدرسی، سید محمد تقی (۱۳۷۲). امامان شیعه و جنبش‌های مکتبی. ترجمه حمید رضا آژیر. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۱۱. مرتضوی، سید محمد (۱۳۷۵). نهضت کلامی در عصر امام رضا علیه السلام. مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
۱۲. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹). مجموعه آثار شهید مطهری. تهران: انتشارات صدرا.
۱۳. نشریه خط حزب الله (۱۳۸۶).